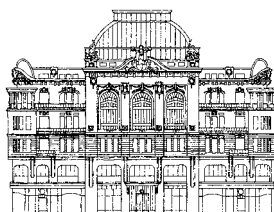

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OČIĆ

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема Layout
Љубица Танасковић Ljubica Tanasković

Превод с енглеског English translation
Александар Павић Aleksandar Pavić

Штампа Printed by
Штампарија Издавачке фондације Štamparija Izdavačke fondacije
Архиепископије београдско-карловачке Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Краља Петра Првог 5, Београд Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж Circulation
200 примерака 200 copies

© ©
САНУ, Београд, Србија SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	INTRODUCTORY LECTURES
ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ Смиљана Ђуровић	7 THE GREAT ECONOMIC CRISIS AND STATE INTERVENTION IN INTERWAR YUGOSLAVIA Smiljana Đurović
ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ „ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“ Благоје С. Бабић	27 THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD ECONOMY: EXHAUSTION OF THE „EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“ Blagoje S. Babić
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	HISTORY
ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ ДО 1914. Биљана Стојановић	51 THE FIRST THREE BANKING CRISES IN SERBIA BEFORE 1914 Biljana Stojanović
ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ, 1919–1925. Бошко Мијатовић	71 ECONOMIC POLICY AND MARKET CONDITIONS IN YUGOSLAVIA, 1919–1925 Boško Mijatović
АГРАРНА КРИЗА У СРБИЈИ, 1925–1935. Момчило Исић	91 AGRARIAN CRISIS IN SERBIA, 1925–1935 Momčilo Isić
МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ	101 INTERWAR INVESTMENTS IN YUGOSLAV INDUSTRY

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић		AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ		THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115	CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127	THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141	CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Mažar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159	ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173	THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193	CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201	THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217	THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231	LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D’UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т		W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245	CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259	ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275	CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277	ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Рајко Буквич и Часлав Оцић
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293	THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307	GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327	CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
Т Р А Н З И Ц И Ј А И С Р Б И Ј А		T R A N S I T I O N A N D S E R B I A
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339	CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363	EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконируенције* (огромних социјалних, психолошких и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *Јосион биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнотеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *џарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *џроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*џројекџ*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *ауга сафра фамес* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разјавор на њему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза.
Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална
 и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским
 антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци
 изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбокорављају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ времешни научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

CBET
WORLD

КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ

ЂОРЂЕ ПОПОВ

Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Нови Сад, Србија

dj.popov@neobee.net

САЖЕТАК: У актуелној економској кризи нема ничег фундаментално новог. Сваки школовани економиста је могао да закључи када је после 2000. дошло до вртоглавог раста цена некретнина и експанзије финансијских деривата да је само питање дана када ће доћи до избијања кризе.

Привреда Србије нашла се у озбиљним економским тешкоћама и пре избијања светске економске кризе. Основни разлог за то је неолиберални концепт на коме је заснована транзиција у Србији. Процес деиндустријализације Србије се коначно мора зауставити. Нужно је вођење индустријске политике.

Ради будућности Србије и њених грађана мора се вратити поверење у економску науку. Да се поново не би десило да нас криза изненади и врати деценију уназад, нужно је поново развити одговарајућу инфраструктуру научних институција из области економских наука онако како је то у свим озбиљним европским државама. Свака од њих мора имати јасно дефинисану делатност (као што су то, на пример, до 1972. имали Институт економских наука, Институт за међународну политику и привреду, Институт за упоредно право), програм рада и дугорочне изворе финансирања из јавних извора. Економски институт САНУ био би на научној мапи Србије нужан сегмент такве према народу и држави одговорно постављене мреже институција. Доносиоци одлука на државном нивоу би тада били у ситуацији да располажу независним и на економској науци заснованим анализама и прогнозама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: економска криза, неолиберална парадигма, деиндустријализација, индустријска политика, економски институти

I

Свет је постао потпуно свестан текуће кризе када је избила спектакуларна криза ликвидности између 20. септембра и 12. октобра 2008. Криза ликвидности је била генерисана глобалном кризом финансијског система и општом несигурношћу повезаном са софистицираним начинима задуживања развијаним последњих десет година кроз развој различитих финансијских деривата ради њиховог обезбеђења¹.

Слом глобалног финансијског тржишта чији смо сведоци последње две године је много више од обичне пролазне финансијске кризе. По свему судећи то је

¹ Ова глобална финансијска криза, као што је познато има своје корене у претераној експанзији кредита у САД, али и у Великој Британији, Шпанији, Ирској...

почетак краја веровања у неограничену моћ тржишта и увођења на њега све нових и нових финансијских деривата који ће сами по себи без директне везе с реалном економијом² омогућити неограничени раст доходака и цена некретнина.

Морални хазард³ као доминантна црта пословног понашања менаџера финансијских институција крајем деведесетих година прошлог века и у првој деценији новог миленијума за резултат је имао слом на неолибералној догми заснованог система који је фаворизован нарочито у развијеним земљама последње две деценије⁴. Резултат стварања таквог окружења у финансијском сектору је била светска економска криза. Разлози за крах су сада познати и за многе економисте и очекивани⁵.

II

За кризе у развијеним земљама, али и у земљама у развоју, заједничко је да се оне редовно повезују с појавом тзв. балона цена. Познато је да се балон цена појављује када је цена неке активе, финансијског инструмента⁶, итд. већа од његове фундаменталне вредности⁷. У таквој ситуацији каже се да та цена у себи садржи балон. Уобичајено је да у годинама када берзански курсеви убрзано расту, долази до појаве да бројни инвеститори купују финансијске инструменте не да би их задржали, већ брзо препродали уз профит, иако добро знају да су им цене веће од њихових фундаменталних вредности. Све док балон расте споријим темпом у односу на привреду као целину, информисани инвеститори могу профитирати купујући и продајући финансијске инструменте по ценама вишим од фундаменталне вредности. Међутим, ако балон расте бржим темпом од привреде у целини, он ће апсорбовати већину слободних средстава на тржишту. Отуда, на некој тачки балон мора да пукне⁸. Наиме, тада сви покушавају да продају, али пошто нема довољно ефективне тражње долази до наглог пада цена.

Као што се из напред наведеног види у актуелној економској кризи нема ничег фундаментално новог. Разлози су идентични онима који су иницирали велику кризу тридесетих као и све касније кризе без обзира што су за њих обично коришћени термини „рецесија”, „смиривање конјунктуре” и сл. Свим

2 Под „реалном економијом” подразумева се економска активност која за резултат има неку материјалну вредност за чију су производњу потребна одговарајућа знања, било да је реч о индустрији или пољопривреди.

3 „Морални хазард”, где се кредити без довољно провере дају ономе ко понуди да плати највећу камату и најкраћи рок враћања. До момента почетка враћања кредита такви потези изгледају као врло успешни пословни потези. Али такво схватање економије води у оно што неки називају „казино капитализам” с непредвидим ризицима. То се у најновијој кризи и показало.

4 Чак и у земљама које су традиционално имале успешне другачије моделе агресивно је наметан неолиберални модел нарочито у Европи, на пример, у Немачкој, Француској, Аустрији.

5 О томе сам писао у чланку објављеном у *Зборнику радова Правног факултета у Новом Саду*, бр. 3 из 2007.

6 Реч је о, на пример, некретнинама, акцијама, обвезницама, итд.

7 Под ценом већом од фундаменталне вредности подразумева се цена која се остварује на тржишту независно од стварног стања економије неке земље, а која је резултат очекиваног даљег раста цена.

8 На пример, крајем деведесетих година прошлог века када је вредност Dow-Jonesa први пут достигла 10.000 поена дошло је до наглог пада цена акција. Што значи да је и тада била реч о „балону”.

учесницима у економском животу је познато да се на тржишту у ствари купују очекивања. Према томе, када она постану нереално велика последично следи слом. Суштински се 2008. није десило ништа битно друго у односу на оно што се десило у Француској за време регентства Војводе од Орлеана, када је дошло до вртоглавог раста, а потом краха акција виртуелне компаније за експлоатацију француске колоније Луизијане, чије је емитовање осмислио шкотски „експерт” Џон Ло⁹.

Сваки школовани економиста је могао да закључи када је у другој половини прве деценије нашег миленијума дошло до вртоглавог раста цена некретнина и експанзије финансијских деривата¹⁰ да је само питање дана када ће доћи до пуцања балона, тј. до избијања кризе. Тачно је да су секјуритизација и нови облици финансијских деривата стварали утисак као да је пронађена нова досад непозната врста казина у коме је постало могуће да сви добијају, а да истовремено производња, тј. дешавања у реалном сектору уопште није битна.

Да то није могуће јасно је свакоме ко има диплому иоле квалитетног економског факултета, а улога научноистраживачких института је, између осталог, да резултате својих истраживања предоче јавности и укажу на могуће последице кретања која су се незауостављиво одвијала на светској економској позорници¹¹.

Да криза може погодити слабије развијене земље чак и да није дошло до светске економске кризе у овом облику могло се такође предвидети и благовремено предузети одговарајуће мере имајући у виду искуства неких земаља југоисточне Азије из деведесетих¹².

Пораст улагања у некретнине је врло често последица либерализације финансијских тржишта, односно укидања контроле на тржишту капитала, што је један од основних принципа Вашингтонског консензуса. У земљама у развоју и земљама у транзицији либерализација се, међутим, изводи у околностима које не постоје у развијеним земљама¹³.

9 И из овог примера се види да се, по правилу, понављају већ виђени сценарији, тј. и тадашња Француска је ангажовала „експерта” из иностранства. Врло поучно би било навести које су све за Француску биле последице овога ангажмана, но то није предмет овога рада.

10 Тако је, на пример, промет на девизним тржиштима износио 2005. године 1,88 билиона америчких долара што је три пута више него пре петнаест година, а што је 42 пута више од обима светске трговине.

11 Истине ради треба признати да то у ситуацији када је у круговима оних који доносе државне одлуке као и у јавности створена слика да економским кретањима најбоље управљају и разумеју их мастери разних „бизнис” школа и стручњаци за маркетинг, менаџмент и public relations није било ни лако ни једноставно. Ово су свакако значајне и за савремени живот незаобилазне стручне области, али то нису подручја која могу дати одговоре на питања којима се бави економска наука.

12 О томе је писао Стиглиц, а књига *Прошлост и будућност глобализације* преведена је на српски још 2002.

13 На примеру Тајланда Стиглиц покушава да објасни зашто је то тако. Пре либерализације Тајланд је имао оштра ограничења у погледу износа банкарских зајмова за могуће спекулативне некретнине. Та ограничења су била логична последица исправног уверења да је за земљу с оскудним ресурсима боље да инвестира у индустрију и отвара нова радна места и повећава доходак. ММФ је сматрао да су ограничења која су постојала у Тајланду мешање у ефикасну тржишну алокацију ресурса. Но, десило се и у Тајланду да су милијарде уложене у некретнине које већ деценију стоје празне и то је био један од главних узрока да су и њему били нужни нови зајмови рада одржања ликвидности и курса домаће валуте, о чему је у раду већ било речи.

Најаву кризе у земљама у развоју¹⁴ и земљама у транзицији, може често да представља значајно повећање прилива капитала, нарочито краткорочно позајмљивање комерцијалних банака у иностранству. Ако се ти кредити не користе за повећање извозне производње како би се обезбедиле девизе за сервисирање спољног дуга, него њима финансирају инвестиције у некретнине, у једном моменту настаје проблем с обезбеђивањем довољне количине девиза ради враћања страних зајмова¹⁵.

Даљи сценарио је опште познат¹⁶, као и његове последице где год да је примењен. Међународни монетарни фонд покушава да помогне на свој начин. Он обезбеђује новац тј. *bailout* који треба да олакша излазак из кризе [Стиглиц 2002: 107]. Познато је да је земљама југоисточне Азије понуђен пакет од 105 милијарди долара као помоћ очувању курсева домаће валуте. Тај новац је превасходно послужио компанијама да обезбеде доларе за враћање кредита западним банкама. У стандардној тржишној привреди пак, требало би ако давалац зајма склопи лош кредитни посао, да он сноси последице. Прималац зајма одлази у банкрот, што је иначе регулисано одговарајућим процедурама. То је начин на који функционише права тржишна привреда. Уместо тога програми ММФ-а обезбеђују владама *bailout* ради отплате зајмовима западним кредиторима. Даваоци зајмова обично имају довољно информација да унапред очекују *bailout* и стога често већ унапред снижавају критеријуме код одобравања зајмова¹⁷. На тај начин се истовремено повећавају ризици избијања кризе у некој од земаља у развоју или транзицији¹⁸.

Све ово никако не значи да постоји бољи модел од онога који је заснован на тржишној привреди, владавини права и поштовању демократских начела. Истовремено треба подсетити да неолиберална парадигма никако није једини могући модел тржишне привреде. Економски и социјални развој развијених земаља континенталне Европе и Скандинавије¹⁹ деценијама се заснива на моделу

14 Тако је, на пример, било у дотада изузетно успешним привредама југоисточне Азије (Тајланд, Малезија, Индонезија) 1997. године.

15 Платнобилансне тешкоће у Србији 2009/2010 су се према томе без сумње могле предвидети.

16 Мере чије спровођење налаже ММФ нису никаква тајна и део су наставног програма одговарајућег наставног предмета на економским факултетима широм планете.

17 Нажалост на крају крајева те зајмове ће морати да врати становништво земаља чије су владе посегнуле за *bailout*-ом, уз битне рестрикције животног стандарда.

18 Стога је и у случају југоисточне Азије *bailout* у ствари више послужио страним банкама него земаљама које су се нашле у кризи. Зајмодавци, тј. банке западних земаља нису морали да сnose лоше последице своје погрешне пословне политике. Новац, односно девизни кредити које је обезбедио Међународни монетарни фонд такође су искористили имућни појединци у тим земаљама да по повољном курсу замене свој новац у доларе или другу конвертибилну валуту и да онда те девизе изнесу у иностранство.

19 Постоје у Европској унији државе чија је политика модернизације већ показала изузетне резултате. На пример, Данска, Шведска и Финска. На њиховом примеру се види да се уз помоћ мудре економске политике може постићи баланс између економских, еколошких и социјалних питања. Ове земље су препознатљиве по фер нивоу најамнина, високом друштвеном стандарду, образованој радној снази и компанијама које су усредсређене на иновације. Истовремено висок квалитет инфраструктуре и јавних служби у стању је да обезбеди висок ниво квалитета животне средине и задржавање и у пракси модела „државе благостања”. Нордијске земље, на пример, када је реч о стопи запослености стоје изузетно добро у поређењу с осталим чланицама Уније. Један од предуслова

социјалне тржишне привреде. Вреди подсетити на опште познату чињеницу да је у СР Немачкој социјална тржишна привреда уставна категорија, па према томе ужива и уставноправну заштиту. Овај модел, важно је и то поновити, заснива се на широком социјалном консензусу и углавном је успешно пребродило сва искушења у последњих више од пола века. Не могу се очекивати ентузијазам и одрицања широких слојева становништва ако се полази од тога да су добици индивидуални, а да се губици могу и морају социјализовати као што се управо дешава свугде где су више или мање консеквентно имплементирани принципи Вашингтонског консензуса²⁰.

III

Србија не може својим деловањем да спречи светску економску кризу, али свакако је могла и може да у континуитету предузме одговарајуће мере да ублажи њен утицај. Када се говори о светској економској кризи треба, међутим, истаћи да се привреда Србије нашла у озбиљним економским тешкоћама и пре избијања светске економске кризе. Неолиберални концепт на коме се заснива транзиција у Србији своје учинке показао је пре избијања светске економске кризе.

Тако је, на пример, негативни салдо на подручју робне размене, односно вишак увоза над извозом нарастао од 2.540 милиона долара 2001. на чак 11.902 милиона долара у 2008. Вреди подсетити да кумулативни дефицит спољнотрговинске размене у периоду 2001–2008. износи 51 милијарду долара, и да је у читавом периоду годишњи дефицит превазилазио годишњи обим извоза²¹. Као што се види, то се дешавало у периоду пре избијања светске економске кризе.

Постоје најмање три озбиљна разлога који су Србију довели у ову ситуацију, а на које је значајан део домаће економске науке читаво време указивао:

1. Апрецијација динара који траје већ читаву деценију и увозну робу чини јефтинијом од домаће, гушећи истовремено домаћу производњу чинећи њен велики део неисплативим²².

2. Банкарски сектор у Србији у читавом периоду врши снажан притисак за одржавање прецењеног курса динара. Наиме, све битне банке у Србији, осим једне, у власништву су матичних банака из иностранства. Свој кредитни потенцијал банке у Србији у иностраном власништву су увећавале између осталог задуживањем код својих матичних кућа, подразумева се у еврима, доларима или

за успешне економске резултате земаља Скандинавије је и висока стопа улагања у образовање. Могућа алтернатива глобалном неолибералном моделу може, дакле, бити и скандинавски модел. „Држава благостања” усредсређена на одржавање високе стопе запослености и социјалним давањима и „једнакости услова” карактеристика је скандинавских земаља. Важна лекција из искуства успешних скандинавских земаља у последњој деценији је да је тај модел финансијски одржив ако је повезан с високо продуктивним тржишним сектором.

20 *Bailout* који је реализован у САД и Европској унији у 2009. у укупној вредности од око 3000 милијарди долара значи управо социјализацију губитака. Новац за *bailout* су прикупиле државе, а то значи порески обвезници, односно практично свих одрасли становници тих земаља.

21 Подаци Народне банке и Републичког завода за статистику.

22 Да нешто са курсом није у реду показује и податак да је од 2001. динар у односу на евро ослабио за око 60%, док су истовремено домаће цене порасле у просеку за око 300%.

швајцарским францима²³. Прецењен курс динара им је омогућавао да у Србији релативно јефтино набављају страну валуту потребну за сервисирање кредитних обавеза према својим матичним банкама.

Да није било нужно да се реорганизација банкарског сектора изврши уз доминацију страног власништва показује пример Словеније и постигнути резултати. Словенија је у периоду 1993–1997. успешно извршила рехабилитацију банкарског сектора, следећи стратегију скандинавских²⁴ и мање развијених старих чланица ЕУ. Принцип је био прво консолидација и очување међународне конкурентности банкарског сектора, а приватизација тек када домаћи капитал буде у стању да задржи неку од већих банака у већинском власништву да би се преко ње ефикасније спроводила државна стратегија економског развоја²⁵. Словенија је успела да санира банке без значајнијег мешања међународних финансијских институција²⁶.

Динамика и начин спровођења приватизације која је за резултат имала деиндустријализацију Србије и смањивање сваке врсте производње, тако да је она данас на нивоу од око 50% оне из 1989²⁷.

Висок дефицит спољнотрговинског биланса и низак ниво инвестиција из иностранства за логичну последицу је имао пораст задуживања у иностранству тако да је спољни дуг Србије на дан 31. марта 2010. износио 22,73 милијарди евра, што је за земљу величине Србије с постојећим економским перформансама врло висока цифра. Очито је имајући у виду, с једне стране, стање привреде Србије, и, с друге, евидентну економску кризу у свету, што значи и пад тражње на светским тржиштима, да Србија и у будућности неће моћи да избегне задуживање у иностранству.

Добро је да учешће јавног дуга износи нешто преко 9 милијарди долара, што по међународним стандардима није забрињавајуће висока цифра. Међутим, на другој страни дуг приватног сектора је близу 20 милијарди долара, односно износи преко половине вредности друштвеног бруто производа Србије²⁸. Тачно је да држава непосредно није дужна да сервисира тај дуг, али на другој страни дужници су ипак резиденти Србије, било да је реч о предузећима или банкама²⁹.

23 Номиновање кредита у еврима што је уобичајена пракса у Србији последњих година вероватно је великим делом и резултат лобирања банака у страном власништву. Тако је данас Србија по подацима Светске банке по степену „доларизације“, нажалост, лидер у читавом региону.

24 У Норвешкој су три највеће банке национализоване, а држава је у трошкове рехабилитације уложила 2% БДП-а. У Финској тај процент је био чак 8%. Држава је уложена средства касније вишеструко повратила успешном приватизацијом опорављених банака. В. [How to deal... 2008].

25 О значају банака у домаћем власништву писао је и Стиглиц у *Прошвиљечносћима глобализације*.

26 Трошкови су били 1,9 млрд. тада немачких марака, а губици су концентрисани у две највеће „старе“ банке. Вреди подсетити да је нешто слично учињено у СР Немачкој приликом увођења марке после Другог светског рата. Сличан модел је предлаган и Србији, али су се политичари одлучили за другачије решење.

27 Према подацима Завода за статистику Србије.

28 Дужници су компаније с домицилом у Србији, али и банке у иностраном власништву које су се задуживале код својих матица да би капитал пласирале у Србији по вишим каматним стопама и тако зарађивале.

29 Они који дуже памте сећају се да је 1984. на инсистирање ММФ и Светске банке тадашња СФРЈ

20 милијарди долара дуга приватног сектора у Србији је сведочанство о потреби привредних субјеката из Србије да се задужеју да би одржали и овако низак ниво привредне активности. Поставља се питање да ли ће они који су се задужили бити у стању да у случају смањене привредне активности и мање тражње сервисирају дуг? Ко ће преузети дугове тих привредних субјеката? Шта ако их нико не преузме и они оду у стечај? Како ће на то реаговати ММФ? Сме ли држава то себи да дозволи?

Фактор који је одлучујуће утицао да високи спољнотрговински дефицит у потпуности не сруши платнобилансну позицију Србије су дознаке грађана Србије запослених у иностранству. Тако су они у 2008. дозначили нешто преко 5 милијарди долара, 2007. 4,250 милијарди долара³⁰, а 2006.– 3,752 милијарди долара. Треба рећи да је овде реч само о регистрованом девизном приливу по овоме основу. Ствар је процене за колико је милијарди долара годишње већи стварни прилив³¹ што додатно повећава куповну моћ у земљи, али и прилив девиза у земљу³². То је једна од специфичности Србије, и фактор који деценијама уназад стабилизује платни биланс и у време СФРЈ, Државне Заједнице СЦГ и сада Србије³³. Но, заслуга за постојање овог стабилизујућег фактора привреде Србије свакако не припада ни претходним ни актуелним креаторима економске политике Србије.

Проблеми с којима су суочава привреда Србије, по свему судећи, у великој мери су и последица грешака у процесу приватизације друштвене и државне својине у Србији. Приватизација је незаобилазни и најзначајнији сегмент целокупног процеса транзиције у свим посткомунистичким привредама. Нема транзиције без приватизације, али исто тако нема успешне транзиције без успешне приватизације. Важећи Закон о приватизацији је донет у Скупштини Србије 2001. и заснивао се на идеји да се приватизација обави продајом пре свега путем тендера и аукција. Једна од основних замерки коју су одмах упутили бројни економисти односила се на питање у коме времену је реално могуће спровести приватизацију у Србији засновану на овом моделу. Наиме, у тренутку доношења Закона израчунато је да је потребно приватизовати око 7000 малих и средњих и око 200 великих предузећа [Роров 2004: 196–212]. Требало је да буде јасно да на тржишту ограничене величине и с изузетно оскудним капиталним ресурсима, непосредно после санкција, тј. с ниским инвестиционим рејтингом није могуће обезбедити одговарајућу тражњу, односно купце за понуђена пре-

преузела на себе и обавезу враћања дугова у иностранству које су направила предузећа. Седница Скупштине на којој је донета та Одлука трајала је до дубоко у ноћ, али је међународна заједница очито имала механизме да наметне одлуку која ће пре свега штитити интересе кредитора из иностранства.

30 Подаци Народне банке Србије.

31 Вероватно још неколико милијарди долара. Пола милиона грађана Србије ради у Западној Европи.

32 Познато је да је приликом сваке посете Србији уобичајено да се донесу одређене суме девиза као поклон рођацима. Исто тако веће суме девиза доносе се и ради плаћања сезонских радова у пољопривреди и грађевинарству, као и за куповину грађевинског материјала и опреме за домаћинства.

33 Србија није земља с највећим учешћем дознака. Према подацима изнетим на 8. годишњој Конференцији МЕЕА у Ници 2009, Либан, на пример, прима дознака у вредности од преко шест милијарди долара годишње.

дузећа. Нажалост, те прогнозе су се и оствариле. Приближавамо се половини 2010, а процес приватизације није завршен.

С друге стране, у великом броју по овом Закону приватизованих предузећа дошло је до потпуног прекида производње, или њеног значајног смањења што је за резултат имало проблеме о којима је већ било речи у овом раду: смањење производње, пре свега индустријске, и пораст незапослености. Управо супротно од онога што је требало да представља резултат приватизације. Предузећа су често купована због грађевинског земљишта на коме се фабрика налази, или пак у случају пољопривредних комбината десетине хиљада хектара пољопривредног земљишта су куповане с намером касније препродаје, а у међувремену је у њима производња гашена³⁴.

Овакви резултати приватизације су последица два основна разлога:

Агенција за приватизацију која је била надлежна за процес приватизације није била контролисана на одговарајући начин³⁵.

Закон није предвидео праве механизме заштите од несолидних купаца.

Постоје истина одређене одредбе у Закону које су требале да спрече учешће купаца чији је капитал резултат криминалних радњи, али како је то изгледало у пракси показују и неке од истрага које је водила америчка ДЕА³⁶.

Основни критеријум за избор купца је била цена. Никакве професионалне референце и искуство у одговарајућој делатности нису били предуслов за учешће и победу на аукцији и тендеру³⁷. Резултат оваквог начина реализације најважнијег захвата у процесу транзиције је да је досад поништена четвртина приватизација од укупног броја приватизованих предузећа³⁸. Овај број поништених приватизација није коначан, јер је велики број поступака за поништење управо у току. Но, то никако не значи да су само оне приватизације које су поништене неуспешне. Нажалост, број неуспешних приватизација је знатно већи јер све оне у којима није дошло до повећања економске ефикасности су неуспешне, а број таквих је нажалост много већи од броја поништених о чему сведоче и биланси пословања тих предузећа.

На другој страни, Словенија, која је имала исти друштвено-економски систем пре распада СФРЈ у процесу приватизације применила је модел у коме су у 90% предузећа запослени постали већински власници који се показао успе-

34 Занимљиво је да никоме није пало на памет да као, на пример, у Мађарској ограничи највећу величину парцеле. Или можда да види која је просечна величина парцела у Европској унији, па и САД.

35 Данас је ваљда јасно да је за рад у Агенцији за приватизацију осим завршеног факултета потребно и одговарајуће професионално искуство пре свега у земљи у којој се приватизација обавља. Нажалост у Агенцији је запошљаван, са часним изузецима, углавном персонал готово без одговарајућих професионалних референци.

36 Случај сумње у повезаност једног од најзначајнијих купаца у процесу приватизације у Србији с колумбијским наркокартелима, на пример.

37 Тако су возачи камиона куповали фабрике, карате тренери провинцијских клубова пољопривредне комбинате, мајке и сестре „контровезних бизнисмена” ветеринарске, радио и ТВ станице, итд. Чудно је да све до скоро никоме у великом и добро плаћеном апарату одговарајућих министарстава и небројених агенција ту ништа није било чудно.

38 Подаци Агенцији за приватизацију Републике Србије.

шним³⁹. Привреда се динамично развија, а готово ниједно приватизовано предузеће није обуставило производњу⁴⁰.

IV

Србија ако жели да обезбеди развој у будућности, с једне стране, и, с друге, да максимално неутралише ефекте светске финансијске кризе и рецесије мора најхитније и најозбиљније да поново промисли мере које се морају предузети у најкраћем року. Пре свега, очито је да се мора створити таква инвестициона клима која ће апсолутну предност дати реалном сектору привреде. Само он је тај који може обезбедити стабилност, раст и развој⁴¹.

Процес дезиндустријализације коначно се мора зауставити, у противном Србија ни на средњи рок неће решити питање незапослености, дефицита спољнотрговинског биланса, а дугорочно ће бити осуђена на технолошко заостајање. Инсистирање на развоју сектора услуга⁴² је вероватно било нужно, као и у свим осталим бившим социјалистичким земљама, да би се превазишло вишедеценијско наслеђе социјализма. Међутим, не сме се заборавити да Србија није микро држава као Монако, Кипар⁴³ или Луксембург⁴⁴, него европска земља средње величине с милионима становника па према томе и милионима радно способних за које је потребно обезбедити запослење⁴⁵.

Влада је одговорна за политике које ће подстицати развој домаћих фирми, побољшавати инфраструктуру, а нарочито инфраструктуру знања и ефикасно одржавати битне активности непривредног сектора (школе, универзитети, истраживачки институти, итд.) које обезбеђују основне услове за привлачење пожељних страних инвестиција.

39 Просто је невероватно колико је страсти унето 2003. у расправу која би требала да буде стручна, да би се јавност убедила да Србији највише одговара како се тада говорило „мађарски” модел приватизације, а не, на пример, управо словеначки.

40 Најважнија ствар у транзицији је да се не дозволи да не пропадне ниједно предузеће чији се проблеми могу решити [Рибникар 2002].

41 Аквапаркови, спортске дворане и скијалишта неоспорно доприносе квалитету живота одређених средина, али поставља се питање из којих средстава се они граде и који би био степен повраћаја ако би били грађени на економским основама? Друго ко су потенцијални корисници, одакле им средства да плате одређену услугу? Или другим речима речено, ако грађани немају стабилне изворе прихода из реалног сектора привреде колико дуго ће они бити у стању да те услуге користе?

42 У бившим социјалистичким привредама је постојао дефицит у сектору услуга и логично је било да га је требало развојем услужног сектора елиминисати. Но, то време је сада прошлост.

43 Исланд који има мали број становника покушао је у првој деценији овог миленијума да се преоријентише на услуге, пре свега финансијске, и данас спада у групу земаља које се налазе у највећим економским тешкоћама.

44 Најновији пример тешкоћа у којима се наша Мађарска, земља отприлике величине Србије, која је управо због пренаглашеног тежишта на услугама дошла у ситуацију да хитно мора да затражи кредитну инјекцију од чак 26 милијарди долара показује шта се може десити. При том не треба заборавити да Мађарска има неке предности у односу на Србију, развијенија је, члан је Европске уније, извоз јој је готово 80 милијарди долара, географски је ближа главним центрима производње и потрошње.

45 Швајцарска која има фантастичне приходе из сектора финансија и финансијских услуга као и изузетно развијен туризам, значајан је произвођач у низу индустријских грана, нарочито оних технолошки интензивних.

Све ово упућује на нужност вођења промишљене индустријске политике⁴⁶. Циљ индустријске политике је да створи услове за трајан и брз економски раст, пре свега индустрије, који ће допринети укупном економском расту и побољшању стандарда живота. То треба постићи помоћу различитих мера које повећавају продуктивност у сваком сектору и свакој фирми где је то могуће [Вајес и Јоксимовић 2001: 388]. Да је индустријска политика нужна у свим земљама транзиције, па према томе, и у Србији показују неке чињенице о којима се у првој деценији транзиције није водило довољно рачуна.

1. Пре свега чини се да нису довољно уважавани услови у којима се процес транзиције одвија. Модел тржишне привреде по угледу на модел Адама Смита, уз бучну медијску промоцију експерата и „експерата”, с тржиштем и приватном својином који се појављују као својеврсни *perpetuum mobile* можда је одговарао ситуацији сеоске Енглеске 18. века, али је његова примена водила дезиндустријализацији у оним земљама у транзицији где је доследно примењена. Оно што је изгледало модерно почетком осамдесетих година прошлог века и што је давало резултате у најразвијенијим земљама света тј. Фридманов (Milton Friedman) модел чикашке школе⁴⁷, већ у старту је направило бројне проблеме у земљама транзиције које су га доследно примениле.

Напротив, најуспешнија земља у транзицији Словенија је од самог почетка указала пуно поверење сопственој економској науци и развијајући оригинални модел транзиције у потпуности успела да обезбеди економски развој и равноправност с осталим развијеним земљама Европске уније⁴⁸.

2. Након свега чини се да су проблеми у земљама у транзицији погрешно третирано као проблеми земаља у развоју. По свему судећи, пре је реч о проблему реконструкције, односно о ситуацији сличној оној у којој су се нашле Немачка и Јапан после Другог светског рата, где су управо уз активну улогу државе, дугорочну осмишљену индустријску политику и договорен вишедеценијски социјални консензус између запослених и послодаваца за период обнове постигнути фантастични економски резултати у периоду од само једне деценије.

3. Право својине и уговорно право јесу важни елементи тржишне привреде, али они сами по себи не могу да обезбеде, односно замене вођење индустријске политике у земљама које већ имају изграђену индустријску структуру, као што је случај са земљама у транзицији, па према томе и у Србији.

46 Срећом неке идеје нису реализоване, као, на пример, она да Србији највише одговара „ирски” модел развоја. Сувишно је 2010. говорити о стању привреде Ирске. Међутим, и за то шта се Ирској управо дешава постојала су благовремена упозорења у чак и у уџбеницима. В., на пример: [Michlinski 2006].

47 Но, и тамо је некритичка примена овога модела била управо један од главних генератора најновије глобалне кризе.

48 Почетком деведесетих година тадашњи потпредседник Владе Републике Словеније, Јоже Менцигер (иначе дугогодишњи шеф Катедре Правно-економских наука Правног факултета у Љубљани) већ се после два месеца захвалио Џефрију Саксу (Jeffrey Sachs) и његовој екипи на услугама и ослонио на експертски тим по свом избору.

V

Да би се државним органима омогућило да у будућности одговорно воде економску политику потребно је без одлагања отпочети с реконструкцијом озбиљној држави примерене инфраструктуре истраживачких институција у области економских наука. Србија је од 2006. године поново независна држава и као таква потребно је да располаже свим инструментима и логистиком које имају све развијене европске земље. Учесће страних експерата је увек добро дошло, али и из овог рада се јасно види да су најбоље економске перформансе оствариле управо оне земље које су се преваходно ослониле на домаћу памет у области економских наука.

Постојање и рад института из области економских наука су нужан основ такве инфраструктуре. Морају се основати нови и ревитализовати постојећи економски институти због будућности Србије да се не би дешавало да су кризе изненађења, а да се лоша решења на проблеме на које економска наука има одговоре проглашавају као најбоља и једино могућа. Улога економских института је осим континуираног научног рада у оквиру одговарајуће области и стварање база података, али и формирање кадрова у чему је њихова улога, поменуто је то и у овом раду, незамењива.

Економски институти морају имати и у Србији своје место као што је то случај, на пример, у Немачкој где се с посебном пажњом и органа власти, али и привреде и јавности слуша шта ће представници пет великих економских института саопштити о перспективама економских кретања и која решења ће сугерисати. Потребно је уважити сазнање да само постојање економских факултета и изузетних стручњака запослених на њима не замењује потребу за економским институтима. Факултети су пре свега образовне институције, а „болоњизација” ће их све више присиљавати да се концентришу на образовање и истовремено удаљавати од могућности да се континуирано баве научноистраживачким радом. То никако не значи да стручњаци с факултета не треба да буду укључени у рад економских института у оквиру подручја којима се баве. Напротив.

На другој страни, мора се констатовати да се озбиљни резултати тешко могу очекивати од стране организација без библиотека и одговарајуће кадровске, материјалне и информационе инфраструктуре и континуираног истраживачког рада које се често формирају на начелу „за једну прилику”.

Вреди подсетити да су до доношења уставних амандмана из 1972. године у Београду изузетно успешно деловале институције из области економских и сродних наука по моделу развијених земаља, тако да су и државни органи и привреда тада у сваком погледу респектибилне државе Југославије у сваком моменту знали коме се и за која питања могу обратити, као што су, на пример, били Институт економских наука, Институт за међународну политику и привреду и Институт за упоредно право. То је управо оно што је потребно и савременој Србији као држави. Међутим, с 1972, престало је континуирано финансирање њихове делатности. Колико су то биле озбиљне институције да се лако закључити ако се скоро 40 година од тада, погледају данас најауторитативнија имена у области економских и сродних наука – то су имена научника

који су управо у тим институтима формирани, многи су отишли, неки су срећом још активни.

Независне и на науци засноване анализе потребне су за доношење оптималних одлука и у политици и у привреди, стога је нужно формирати институције које ће имати дугорочне изворе финансирања из јавних извора, за шта у свету постоје давно развијени модели. Једино на тај начин институти могу бити заиста независни у своме раду и доношењу закључака, јер у том случају на резултате њиховог рада не би утицале евентуалне преференције приватних финансијера. Овом приликом вреди подсетити да је потребно установити јасну разлику између пројекта и институције. Постојање неког пројекта не значи да постоји и институција која се континуирано бави одређеном облашћу што се данас врло често пренебрегава.

Делатност сваког института мора бити јасно дефинисана, а програми рада морају бити дугорочни. Да би се постигли оптимални резултати биће потребно да прође одговарајуће време, али управо зато се мора почети одмах.

Имајући у виду чињеницу да је Закон о Српској академији и уметности управо донет у Скупштини Србије први почетни корак у формирању научне инфраструктуре у области економских наука био би свакако формирање Економског института САНУ, чија би делатност била у складу с предвиђеном улогом Академије у научном раду у Србији.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Попов, Ђорђе (2007). Инвестиције и пословна клима, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, № 3, стр. 7-24.

Рибникар Иван (2002). Политика, 30. 9. 2002.

Стиглиц, Џозеф (2002). *Противречности глобализације*, Београд: SBM-х.

Вајес, Јуриј и Љубинка Јоксимовић (2001). *Savremeni privredni sistemi*, Београд: Економски факултет.

How to deal with banking crises, *The Economist*, 22. 3. 2008.

Muchlinski, Peter (2006). *Multinational Enterprises and the Law*, Oxford: Oxford University Press.

Попов, Ђорђе (2004). Privatization and Foreign Investment: The Case of Serbia and Montenegro, *Transition Studies Review* (Wien – New York: Springer), Vol. 11, № 3, 2004.

CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON

DJORDJE POPOV

University of Novi Sad, Faculty of Law, Novi Sad, Serbia

dj.popov@neobee.net

SUMMARY: There is nothing fundamentally new in the current economic crisis. When real estate prices began their dizzying ascent and financial derivatives radically expanded in the period after 2000, any trained economist could conclude that it was only a matter of time before a crisis would break out. It is important to underline that the neoliberal paradigm is not the only model for a market economy. The Serbian economy had found itself in serious economic difficulties even before the outbreak of the global economic crisis. The main reason for that was the neoliberal concept on which the transition in Serbia was based.

The de-industrialization process in Serbia must finally be stopped. It is essential to conduct industrial policy. For the sake of Serbia's future, it is important to restore trust in the science of economics. A necessary step in this direction would be the development of a network of economic institutes. An Institute of Economics of the Serbian Academy of Science and Arts would be an essential part of a good planned network of such institutions.

KEY WORDS: economic crisis, neoliberal paradigm, de-industrialization, industrial policy, economic institutes